

KÖVÉR GYÖRGY

Biográfia és történetírás*

Halász Gábor, a kitűnő esszéista, 1942-ből visszatekintve az alábbiakban summázta a megelőző időszak tudományos változásait és saját belső útját:

1. Szerinte a pozitívizmus és szellemtörténet vitáiban mindkét fél elsikkasztotta az „egyéni módszert”. Ezért fiatal kritikusként az arcképfestés mellett tette le a voksát. Mint írta: „A portré, ez az egyszerre bizalmaskodó és tisztelettudó műfaj, jó festő kezén leleplezi a magánembert, de megadja a rangot is, a kor divatjára árulkodik a járulékokban, az örök dolgokra utal a lényegben, stílussal és eszmével szolgál, de apró adomákkal is, az arc marandó vonásaira figyelmeztet és az öltözet múlt furcsaságaira.”¹

2. Évek múltán nem csak a korábbi vita ült el, a fiatal kritikus is öregebbé vált. „Talán lomhuló vérünk kell betudni, hogy kevésbé izgatja az arc, a lélek, mint a környezet, a háttér, kevésbé a nagy szimbolikus tett, mint az apró jellemző tények (*petits faits significatifs*), kevésbé a belső dráma, mint a külső helyzet, kevésbé az egyén önmagában, mint viszonyában azzal a bonyolult szövevénnnyel, aminek a neve: társadalom.” Mivel a magyar „korkép” szó szerint a szellemtörténetet idézné, érdeklődését és kísérletét tablónak nevezte el. „Tabló tehát a szó gyűjtő értelmében az olyan ábrázolás, amely az élet zsúfoltságát, a történelem sokrétűségét próbálja a maga cszközével felidézni.” Ebben a megközelítésben sem lehet azonban Halász szerint megelégedni az egyéniségről: „Az egyéniség pedig ne legyen kiszolgáltatva a már mindnyájunk kezén mechanikussá vált pszichologizálásnak, naplók, levelek, személyes vallomások vég nélküli megszólaltatásának, az idegek drámája ne vonja el minden figyelmünket; keressük az alkotás rejtett ösvényein, a formákban, amikben testet öltött, és nem a belső életben, amiben alaktalanul szétömlik gazdagsága. S keressük meg szerepét az eszmék forrongásában, a gondolatban, amely foglyul ejti, az árnyalatban, mellyel az eszmet módosítja. Állítsuk be a társadalmi erők keresztezésébe, ahol a valóságban is elhelyeződik; szellemi szervezetében mutassuk meg a rázúduló energiák hatását.”²

Kulcsszavaink tehát első közelítésben: *portré és tábló* (a fenti szövegből következően az utóbbi nem az individuális portrékat tartalmazó érettségi, hanem a történelmi tábló értelmében). Idézetünk az irodalmi (művészi) portré felől indulva fogalmazza meg a biográfia kérdéseit. Az irodalmi és történelmi biográfia a 19. század nagy human tudományos paradigmáinak születésekor még nem különült el oly mértékben egymástól, hogy ez megzavarhatná a gondolatmenetet. Nem az irodalmi és történelmi biográfia, hanem az „életírás” (a 19. században gyakorta így nevezték)³ és a história közötti választóvonal izgat most ben-

* Eredeti változata előadásként hangzott el Pécsen, 2000. május 15-én, a Baranya Megyei Levéltár által rendezett „Baranyai Millenniumi Pantheon” című konferencián.

¹ Halász Gábor: Portré és tábló. In: Halász Gábor: Tiltakozó nemzedék. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Halász) 1044. A fiatalkori írás, amire Halász hivatkozik: Irodalomtörténet és kritika. In: Halász 1018-1024. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a portréről korábban írottak hangsúlyeltolódásokkal kerültek a tíz évvel későbbi reinterpetációba. Vö. „A portré középpontja az élő személy, állandó háttere a mű. Az arckép karakterét ez a háttér adja meg, tudott jelentőségével, érzett hatásával, fennmaradásának tekintélyével és kereső ízlésünk jóváhagyásával. A műnek hatalmában vagyunk, a személy hatalmunkban van. Kommentáló tisztelet és formáló fölény, a kritikus két alapérzése, szabadon érvényesülhet, és a kis írók tömege regényes poggyászával, egymásba gubancolódo érdekeik az ún. irodalmi élet színes panorámájával ugyanúgy megtalálja helyét és hangját, mint a kimagasló magánosok.” Halász 1022.

² Halász 1045-1046.

³ Szabó Levente: „neveknél nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék”. Az életrajz XIX. századközepi poétikája. (kézirat)

nünket. S ez már elvezet a címben megfogalmazott problémához: mi is *biográfia és történetírás* viszonya általában és manapság?

A történeti személyiség rekonstrukciója mint *biográfia* mindig kettős előfeltevésen nyugodott. Az egyik: ha az egyéniséget különböző szerepeiben és különböző korszakaiban a források alapján, úgymond, hitelesen tudjuk ábrázolni (forráskritikával és beleérzéssel), akkor az így megalkotott portrék füzérét kronológiai rendbe rakva a történeti fejlődési ívvel összekötve megkapjuk az életrajzot. Ehhez társult mindenkoron egy másik – többnyire szintén kimondatlan – hipotézis, miszerint a személyiségnek létezik egy legbelső magva, amely lényegében nem változik az élet folyamán, és bármely létszférában egyazonként mutatkozik meg (és mint ilyen szintén feltárható).⁴ Eszerint a „karrier és karakter” megfeleltetése és ábrázolása teheti sikeressé az életrajzot.⁵ Abban természetesen kezdettől különbségek mutatkoztak, hogy ezt a belső lényegyet, a karaktert a történelmi szerep felől (Plutarchos) vagy inkább a magánélet titkainak legendáriuma alapján (Suetonius) lehet-e jobban felfejteni, mivel azonban a biográfia és a nagybetűs História történetelbeszlési technikája között nem mutatkozott érdemi különbség a 20. század közepéig, a történet mindkét narrációban a küldetés (és a vég) felől nézve nyerte el „értelmét” (tanulságát), s a forrásokon alapuló életrajz minden további nélkül a történetírás egészének színképébe simulott. A műfajon belül az sem okozott zavart, hogy egyetlen individuumról, párhuzamos biográfiákról vagy akár történelmi arcképcsarnokról lett volna éppen szó.

A magyar biográfia klasszikusaitól talán nem árt néhány konkrét példát idézni:

A biográfia egyik kulcskérdése mindig az életív megalkotása. Mondjuk: mennyire mutatkoztak meg a későbbi személyiségvonások például a gyermekkorban? Jellemzően 19. századi evolucionista megoldást kínál erre Gyulai Pál Vörösmarty életrajza.⁶ Badics Ferenc Fáy biográfiájának – a főhős sokoldalúsága miatt – többféle területre is ki kellett terjeszkednie, ám ezeken a szerep-szalakon felfűzve az életkép harmonikusan illeszkedhetett a korkép egészéhez.⁷ Nem volt ez másként a történelmi arcképcsarnokok esetében sem: ezeknél talán csak

⁴ Lackó Mihály: Individuális és kollektív biográfia. Századvég, Új folyam. 1999. 12. 97-103.

⁵ Garraty, John A.: The Nature of Biography. New York, 1957. 23.

⁶ „A leendő férfiú és költő már fejledzett a gyermekifjában. Semminemű féltelenség, dac, szertelen tűz nem hirdették a benne szunnyadó lángszót, mint nem jelölték később az ifjú és férfiú pályáját regényes kalandok, fennhéjázó szenvedélyek, s mindaz, mit rendesen költői életnek neveznek, s mi a legtöbbször nem egyéb, mint a képzeltőds féltelen uralma, az erkölcsi érzés gyöngesége, a hiúság kacérsága, meg-aranyozva a költői dicsőség visszfényétől. A serdülő gyermek mélytűző szemében, szemérmes arcán, s már-már borongani kezdő homlokán csak a figyelmes vizsgáló vehette volna észre a nem mindennapi szellemet. Nem szembeszökően nyilatkozott rendkívülisége, hanem mintegy bensőképp, nem gyorsan fejlett, hanem lassan, de folyvást mélyebben.” Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. In: Gyulai Pál Válogatott Művei. II. Budapest, 1956. (a továbbiakban: Gyulai) 240-241. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ezen organikus fejlődésidea jegyében a költő utolsó éveinek megháborodásával nem tud mást kezdeni, mint hogy a „szenvedő, szegény és megalázott Magyarország” képének fókuszába helyezi. „A Bach-kormány minden rendszabálya, mely a nemzeti lét gyökerét támadta meg, megannyi törzsűrés volt szívénél s bár hazafitói kétségbeesése első rohamaiból kiocsúdvá, nem tekintette örökre elvesztettnek hazáját s bízott jövőjében, de a maga életét eljátszottnak hitte, s e szomorú idők egész gyásza kedélyére nehezült.” Gyulai 411.

⁷ „Mivel e működés épp oly sokágú s nagy körű mint a másik, és a közéleti nem csekélyebb jelentőségű mint az irodalmi: munkámnak okvetlenül szélesebb alapot kellett vetnem s Fáy működését korrajz keretében adnom, hogy feltüntethessem a hatást, melyet másoktól vett, s azt is, melyet mások működésére és általában közéletünkre gyakorolt. Ezért ismertettem részletesebben műveit is, melyeknek «kritikai méltatását» különben a pályakérdés is megkívánta.” A szerző továbbá bepillantást enged a köztörténeti források hiányai és a korkép közölt húzóó alkotófolyamati sáv mélyhelytitkaiba is: „Lelkiismeretesen átvizsgáltam mind azt az anyagot, a mit Fáyra s korára vonatkozólag az egyházi és iskolai anyakönyvek, családi és nyilvános levéltárak s egy fél évszázad hírlapirodalma rejtettek, s az innét merített adatokkal nemcsak irodalmi és művészeti, hanem politikai és közgazdasági, nevelésügyi és társaséletünk

hangsúlyosabbá vált a szelekció szempontja: milyen erények érdemesítenek valakit arra, hogy az a készülő panteonba bekerüljön? Ami persze minden egyedi portrénál is felvetődött, ám nem illett föltenni a kérdést: vajon mitől jogosultak egyes történelmi szereplők egyéni ábrázolásra (miközben mások arctalanok és névtelenek maradtak). A 19. század nagy arcképcsarnokai általában nemzeti panteont vonultattak fel a honpolgárok előtt, ennek megfelelően a válogatás szempontjai is a nemzetépítés történeti konstrukciójából következtek.⁸

Hogyan áll történetírás és biográfia viszonya manapság? Ment-e a história ez „-írások” és „-rajzok” által clébb?

A társadalomtudományos alapozottságú történetírás a 20. század második felében mintegy beteljesítette Halász előrejelzését (még ha nem is abban a formában, ahogy ő szeretne volna). Mindez vitathatatlanul nem kedvezett a hagyományos biográfiának. Sőt, az új történettudomány megteremtette a maga szcientista egyénábrázolási változatát is, amelynek talán legszélsőségesebb formája a pszichohistoria, azaz a pszichoanalitikus alapozottságú történetírás lett.⁹ A bármely korból kielemezhető tudattalan ismerete olyan személyiségek cselekedeteihez is mozgatórugót kínált, akikről alig rendelkezünk konkrét forrásokkal. A lélektani tudás segítségén túl a pszichohistoria megoldást javasolt a mindig hangsúlyozott történetész empátia problémájára, a jelen és múlt közötti távolság áthidalására is, mégpedig a freudi analitikus-pacienst „viszont-áttétel” mintájának tetszetős formulájával. A társadalomtudományos történetírás a kollektív biográfiák formalizált szempontrendszerével (prozopográfia) megtalálni vélte az egyéni életutakat az össztársadalmi mozgáshoz általánosan fűző makrorendszeralkotás aranyzabályát is.¹⁰ A forrásokban standardizálva előbukkanó szereplőnyomatok (anyakönyv, népszámlálás, birtokkataszter, végrendelet, hagyatéki leltár, virilis jegyzék stb.), hogy csak a társadalomtörténet által az utóbbi évtizedekben leggyakrabban használt lelőhelyeket említsük, mind-mind a társadalmi szerkezet egyéni kapaszkodóit, a típusos karrier-csélyeket aggatta fel a makrotörténeti vázra. Az új fejlemények árnyékában a hagyományos biográfia nemcsak a régi történetírás avitt alkotórésze maradt, hanem gyakran a céhen kívüli zsurnalizmusba szorult vissza. Eközben tudományos pótlékai éppen az egyén belső indítékaira, választási lehetőségeik közötti hanyódására nem tudtak – és elvi okokból nem is akartak – individuális magyarázattal szolgálni.

A 20. század végéről visszatekintve azonban az elmúlt évtizedek fejlődése újra ellentétes irányú tendenciákkal hívja fel magára a figyelmet. Halász Gábornak a század első felére megfogalmazott diagnózisával szemben – ha szabad a mai historikus „lomhuló vérére” hivatkozni, amint az esszéistának volt módja erre jó fél évszázaddal ezelőtt – ma mintha kevésbé érdekelnének bennünket a szövevényes nagy struktúrák és a szekuláris vagy ciklikus hosszú időtartamok, annál inkább a személyiség és a kor kapcsolódása. A történeti társadalomtudomány napjainkban megmutatkozó válságjelenségeivel, a narráció újjászületésével feltámadni látszik haló poraiból a biográfia is. Ha úgy hozzá az idők szava, a történeti antropológia, ha másként, akkor a mikrotörténelem műzsjának csókjától igézetten. Természetesen a társadalomtudományos történetírásból kiábrándult „új narratívok” tudják, hogy az elmúlt évtizedek nem múltak el nyomtalanul sem a biográfia, sem a történetírás felett. Meg-

történetét számos, eddig ismeretlen vonással egészítettem ki.” Badics Ferenc: Fáy András életrajza. Budapest, 1890. VI., VII.

⁸ „Az itt elvonuló honvédő, honmegtartó nemes férfiak fényes sora, a mi nagy őserőnk beszédes kifejezője. A magyar maga védte meg honát, Istenen kívül más jóakarónk nekünk soha nem vala. Ezer év óta mindig éltek itt hősök, rettenthetetlen lelkes, bátor férfiak, akik előre vitték a nemzeti ügyet és egyengették útját a dicsőségnek. Egyik kezükben kardot forgatva a másik kezükkel dolgozva, szolgálták ők a hazát.” Történelmi arcképcsarnok az ifjúság és a nép számára. Dolinay Gyula Hírlap- és könyvkiadó vállalata. Budapest, 1909. 4.

⁹ Botond Ágnes: Pszichohistoria – avagy a lélek történetiségének tudománya. Budapest, 1991.

¹⁰ Stone, Lawrence: Prosopography. In: Stone, Lawrence: The past and the present revisited. London – New York, 1987. 45-74.

érlelődött a belátás, hogy az új helyzetben a prozopográfiai életutakat a modalitással, a biográfiát a kontextussal, az csettanulmánnyal és az értelmezés kérdéseivel szembesítve érdemes megközelíteni.¹¹

Hol tartunk mi ebben a helyzetben?

A biográfia újjászületése láthatóan nálunk is megindult valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, azonban inkább a régi folytatásaként vagy a nyomasztó jelen alóli kibúvóként, mint valódi megújulásként. A magyar történeti életrajz ekkoriban a 19. századinál is redukcionista módon „politikai életrajzként” definiálta önmagát, aminek természetesen voltak hagyományai is. Hogy ismét klasszikus szerzőkre hivatkozzunk: Szekfü Gyula például Bethlen Gáborról szóló művét „egyszerű politikai történet” gyanánt emlegette.¹² Eközben azonban egy pillanatra sem felejtette el hangsúlyozni, hogy az arcképfestő történetíró korlátai történeti korlátok (melyek szerint a 17. század második feléig érvényesek igazán), s ha tethetné, minden indíttatás készen áll benne az egyéniség fejlődésrajzának bemutatásához.¹³ A hagyomány elemei között tarthatjuk számon azt is, hogy a későbbi korok politikusai is gyakran tartózkodtak cselekedeteik mozgatórugóit a nyilvánossággal megismertetni.¹⁴ Természetesen ez a rejtezkedés minden korban behatárolta a biográfus mozgásterét, ám a nagy elődök ilyenkor sem mondtak le a teljes ábrázolás igényéről.¹⁵

¹¹ Levi, Giovanni: Les usages de la biographie. Annales. Economics, Sociétés, Civilisations. 1989. No. 6. 1329-1333. (a továbbiakban: Levi)

¹² Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 6. (a továbbiakban: Szekfü)

¹³ „Régi magyarok alakját, jellemét hiába próbáljuk fejlődésükben, napról-napra nyomon követni és megrajzolni, hiszen legtöbbjüket nem a belső kifejlődésüket illusztráló dokumentumokból, hanem tisztán és kizárólag tetteikből, cselekvéseikből ismerjük, amelyekből alig lehet megbízható következtetést vonni a belső életre, az egyéni lélek konstitúciójára. Innen van, hogy az egész 17. század második feléig szinte kizárólag politikai és hadvezéri arcképeket bírunk; az emberek politikát űztek, hadat vezettek, ezt tudjuk róluk, s ezt írjuk meg róluk, személyes, egyéni színezésre igen kevés anyaggal rendelkezünk. Ami memoárszerű kútfőnk pedig van e korábbi időkben, az vagy alantasabb írástudóktól származik, vagy ha vezető emberé, megint csak politikai és hadi cselekményeket hagyományoz ráink. A nagy számban fennmaradt levelezések hasonlóképpen csak tárgyilagos, katonai, politikai, igazságszolgáltatási, legfeljebb gazdasági adatokat nyújtanak, igen ritka a személyes kép, mely belőlük nyerhető, s ez is csak konvencionális, nem pedig egyéni: a jó családapát, a szorgalmas, vallásos feleséget, a nagy vagyongyűjtőt, a hadi dolgokban fáradhatatlanul forgolódo nagyurat tünteti fel, s majd minden egyes esetben típusnak tekinthető, mely a kortársak közül többre, sokra ráillik.

Innen van, hogy Bethlen Gábor életében is inkább csak politikai fejlődést, annak egyes fokozatait tudjuk megkülönböztetni, belső egyénisége pedig fellépésének kezdeteitől fogva szinte változatlanul áll előttünk, mélyreható árnyalatok alig láthatók és szinte lehetetlenre vállalkoznánk, ha egyéniségét csírákból kifejtésztve akarnók az olvasó elé hozni.” Szekfü 27-28.

¹⁴ Deák Ferenc többek között erre hivatkozva semmisítette meg a hozzá írott levelek jó részét: „Fiókjai a számtalan levélről lassan kiürültek. Elmondván, hogy ma éget el utolsó levelét; megkérdeztem, hogy miért tette ezt? »Talan megbánták eddig, mit írtak; levelök compromittálná őket – ő nem lesz árulójuk.« Az utókor – felelém – nem ismeri majd a mai körülményeket, helyzeteket, nem tudja, mily súlyos viszonyokkal mennyi emberi gyengeséggel, hiúsággal kellett megküzdenie annyi irányban, s az ilyen levelek bizonyítékok lettek volna. Esetleg adatokat szolgáltatnak volna nyilvános szerepléshez, élete történetéhez. Erre gondolkozva, lassú hangon mondá: »Az én életem története, az én jellemzésem: a pályán töltött életem, nyilvános szereplésem.« Akadhat felelém, ki hiú önszeretetről úgy ad elő elmúlt cselekményeket, hogy azok saját érdemeit emeljük Deák Ferenc eszméinek rovására, s ez majd csak akkor jut nyilvánosságra, midőn már nem lesz azon időből, ki őt megcáfolhatná. »Törődöm is vele – mondá. Tetteim, cselekedeteim tesznek ki engemet.« Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Budapest, é. n. 136-137.

¹⁵ „Rajta keresztül és vele együtt az egész magyar sorsot előszólítottam, a három részre szakadt ország minden problémáját, mert ahogy nem írhatjuk meg a XVI. század történetét, ha nem ismerjük Bocskait, – kifogatva kiszakítva korából, ő is elveszti élő vonásait, sápadttá, idegenné, érthetlenné válik. Szerettem volna az embert is minél jobban megközelíteni benne, ez azonban nem egyszer majdnem le-

A biográfia újjászületésének az új korszakból credő új oka lehetett, hogy „a szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába” vezető átkelő innenső partján rekedve, az életrajz hajlékonyabb megoldási lehetőségeket sejtetett a legszigorúbban determinált politikatörténet lövészárkai között. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tényező, hogy a politikai életrajz clodázhatóvá tette a más törekvésekkel való konfrontációt is. Ezt hallgatólagosan az is elősegítette, hogy a társadalomtörténet kezdeti lépesci, ha nem is voltak apolitikusak, de a politikatörténet adott kereteivel szembeni averzió kifejezésképpen a biográfia terepét igyekeztek messze elkerülni.

Bizonyára itt sem árt néhány konkrét hivatkozás a magyar politikai biográfia műfajteremtő újabb munkáira. Az életrajzíró természetesen e korban sem kerülhette meg a pályáíí (re)konstruálásának kérdését, mint ahogy a személyiség és a szerep egymáshoz való viszonyára is magyarázatot kellett kínálnia. Hajdú Tibor úttörő Károlyi biográíája ez utóbbira a választ a (politikai) szerep hegemoniájában vélte megtalálni.¹⁶ Borsányi György családí és pártnyomásra (már e kettős egyöntetűség ís mily jellemző a korra, valamint a biográfia és történetírás viszonyára) betiltott Kun Béla életrajza politikai botránykővé vált, pedig a szerző historikusi krédója nagyon ís ortodox, determinisztikus elveket demonstrált.¹⁷ Mindenekelőtt Hajdú és Borsányi munkái nyomán honosodott meg a magyar történetírásban a *politikai biográfia* sajátos műfaja, amelyet azután alcímében több munka ís továbböröklített.¹⁸ A politikai biográfia redukcionizmusának csak egyik motívuma nálunk a forráshíány (legtöbbször erre szokás hivatkozni), valójában legalább annyira meghatározó a szemléleti keret: a műfaj bevallottan a politikatörténet része, s a személyiség csak annyiban kerül előtérbe, amennyiben annak politikai vonatkozása van. Ez semmit nem von le e biográíák értékéből, csak a politikatörténet változatlan (sőt újabban talán felerősödött) dominanciájára vet némi fényt. Ugyanakkor a bevallottan politikai életrajzok egy része maga ís megfogalmazza a műfaj korlátait.¹⁹ A politikatörténet nemzetközi megújulása pedig (ide ís elért a politológiai

hetetlen volt. Az egykorú és ránkmaradt följegyzések csak hadjáratokról, politikai tettekről adnak számot, Boeskaí belső élete, befelé forduló arca homályba borul szemünk előtt. Ami keveset tudunk lelki fejlődéséről, egyéniségéről, jelleméről, azt ís csak közvetve, tetteiből hámozhattuk ki.” Benda Kálmán: Boeskaí István. 1557-1606. H. é. n. [1943] 6.

¹⁶ „Károlyi Mihály politikai életrajzában nem kell szétválasztani a magáncembert, belső énjét a politikai személyiségtől, hiszen – annyi pályatársával ellentétben – közszereplése nem szolgálta egyéni célok elérését; sőt bármikor kész volt feláldozni magánérdekeit meggyőződése oltárán. Sajátos egyéniséggel mégis csak annyiban foglalkozom, amennyiben egyedülálló pályájának megértése ezt elengedhetlenné teszi.” Hajdú Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. H. n. 1978. 7.

¹⁷ „Az ember sorsa nem dől el születése pillanatában; a történelem nagy személyiségei nem gyermekkorukban formálódnak nagyvá. A véletlenek sokaságán keresztül érvényesülő szükségyszerűség emeli ki az emberek tömegéből azt, aki egy adott történelmi feladat megoldásával kapcsolatban felkerül a história lapjaira. Életútjának kezdetét mindenesetre az a társadalmi környezet határozza meg, amelybe beleszületik.” Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz. H. n. 1979. 5. Azt csak a be nem avatottak kedvéért írjuk ide a puha diktatúra természetrajzáról tanúskodó adalékként, hogy a bevont biográfia raktáron maradt példányait nem küldték zúzdába, hanem némi átmeneti kíváras után felajánlották a fokozattal rendelkező tudományos kutatók számára megvételre a lektor, a történetírásban az akkori legfőbb „pártbone” (Haraszti Sándor találó bonmot-ja), Nemes Dezső Párttörténeti Közleményekben megjelent, a betiltott könyvet kimerítően bíráló cikkének különlenyomatával együtt.

¹⁸ Csak néhány példa a minta hatóerejére: Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991.; Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I. 1896-1953. Budapest, 1996., II. 1953-1958. Budapest, 1999.

¹⁹ „A Mussolini-történetet kísértő belső problémák mellett azonban még azzal a nehézséggel ís szembe kell néznünk, amelyet egy olyan személyiség életrajza okoz, akinek élete mintegy 25 éven keresztül szorosán összefonódott az ország történetével. Könnyen beleszethünk vagy abba a hibába, hogy az egyéni életút elkülönítésére törekedve megmaradunk a pszichologizálásnál, vagy pedig, hogy éppen ezt elkerüljük, végül ís nem Mussolini, hanem az olasz fasizmus történetét kezdjük írni.” Ormos Mária: Mussolini. Politikai életrajz. H. n. 1987. 6-7.

megközelítés szele) mind égetőbben veti fel biográfia és politikatörténet viszonyában az újja fogalmazás sürgető szándékát.²⁰

A historiográfiai innováció elmaradásának másik jellegzetes példája, hogy az az itthon született munka, amely szinte egyedülként próbálkozott nálunk pszichológiai alapozottságú történetírással, nem öltötte magára a pszichohistória köntösét.²¹ S bár közben Erikson ifjú Luthere és Salvendy Habsburg-könyve is népszerűsíteni próbálta itthon az irányzatot, mind a történész, mind a pszichológus szakma erős távolságtartással reagált a kezdeményekre.²²

Nem jobb a helyzet a legújabb történelmi arcképcsarnokban testet öltő csoportos vállalkozás esetében sem. A jelen történetírás reprezentatív albumának szánt „Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnokba” láthatóan csak politikusok kerülhettek bele. A szerkesztő előszavában tudatosan vállalta ezt az úgymond „önkorlátozást: csak a szigorúan vett történelmi személyiségek közül válogattunk... Múltunk jeles tudósai, művészei, írói, költői nem kaptak helyet kötetünkben, kivéve, ha a politikában is fontos szerepet játszottak egykoron...” – írja.²³ Ennek a politikai redukcionizmusnak megfelelően azután polgár (Wekerle Sándor), zsidó (Wahrmann Mór) vagy paraszt (Nagyatádi Szabó István) csak akkor teheti be a lábát a Pantheonba, ha elsőként lépett osztályostársai közül a politika forgószínpadára.²⁴ A „szigorúan vett történelmi személyiségek” arcképcsarnokában eszerint sem a gazdaságtörténet mértékadó és döntéshozó személyiségei (pénzügyminiszter, bankár stb.), de még a nemzeti-ségek politikusai számára sincs hely. Az ezeréves nemzeti politikai Pantheon igazi kakukkfiókjája azonban az a Szokollu Musztafa budai pasa, aki a Habsburgokon kívül egyedül képviseli a történelmünkben szerepet játszó idegeneket. S hogy milyen „átlagon” felüli érényekkel, azt megtudhatjuk a Dávid Géza által róla rajzolt némiképp szarkasztikus portréból.²⁵

Aki valaha próbálkozott biográfia írásával, tudhatja, nincs általános recept sem a műfajra magára, sem annak történetíráshoz fűződő viszonyára. Az életrajzírónak azonban bizonyos alapvető kérdéseken el kell tűnődnie: ha már mindenáron politikai biográfiát akar írni, akkor sem szabad megfeledkeznie arról a banalitásról, hogy a politikus is ember (még ha ezen állítás mellé mindkét oldalon odarajzoltak már kérdőjeleket). Minden biográfia esetében fel kell téhát tenni a kérdést: mennyiben készített elő a gyermek- és ifjúkor a későbbi (akár politikai) szerepre, egyáltalán mennyire volt alkalmas a nevezett személy betöltött hivatására? Ebből a szempontból sokszor nem is annyira az életív kontinuum elemei érdekesek (azokat, mint tudjuk, nagyrészt maga a történész konstruálja), hanem a megmagyarázhatatlannak tűnő töréscék és szakítások, amelyek talán még körültekintőbb biográfiai értelmezéseket tesznek szükségessé. (Ezeket sokszor félünk élesen megfogalmazni, hiszen attól tartunk, zavarba jönnénk, ha kiderülne, hogy nem tudjuk megválaszolni saját kérdéseinket.) De a bejáratott szerep esetén sem elegendő az alternatívák felvázolása, az életrajzírónak a szereplők fizikai és lelki állapotát, döntéseinek pillanatnyi mozgatórugóit is fel kell tárnia. Csak összehasonlító

²⁰ Guennifey, Patrice: A biográfia a megújuló politikatörténetben. (Fordította: Szabó Csilla) Lásd Actas, 2000. 3. sz.

²¹ Lackó Mihály: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei. Budapest, 1986.

²² Erikson, Erik H.: A fiatal Luther és más írások. Budapest, 1991.; Salvendy, John T.: Rudolf. Egy lázadó Habsburg lélektani tükrében. Budapest, 1988.; A kritikai recepcióról: Lányi Gusztáv: Erikson és a pszichohistória. BUKSZ, 1991. 4. 420-426.; Lackó Mihály: Széchenyi-értelmezések: lélektan és szöveg. BUKSZ, 1997. 3. 303-316.

²³ Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. (Szerk. Rácz Árpád) Budapest, 1999. (a továbbiakban: Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok) VIII.

²⁴ „Arcképcsarnokunkban helyet kaphattak olyanok is, akik történelmi léptékekkel inkább átlagos figuráknak számítanak, de valamilyen téren elsőként lévén, jelképes szerepük fontosabb a ténylegesnél. Közéjük tartozik első polgári származású miniszterelnökünk: Wekerle Sándor, az első zsidó parlamenti képviselő: Wahrmann Mór, az első paraszti származású miniszter: Nagyatádi Szabó István.”. Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok VII.

²⁵ Dávid Géza: Szokollu Musztafa. In: Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok 80-82.

mikroelemzéssel lehet kimutatni a családban, rokonságban, tágabb társadalmi csoportban megragadható rivális magatartásmintákat. S nem kerülhető meg az a veljéig biográfiai természetű kérdés sem, vajon az ember halála mennyiben része életének, akár új megvilágításba helyezi az addigi pályát, akár csak „betetőzi azt”.²⁶

Sokkal messzebb vezet, ha azt is felvetjük, hogy az egyéniség vajon leírható-e szerepei által, s azonosak vagyunk-e azzal a paraméterhalmazzal, amelyet különböző hivatalokhoz benyújtott önéletrajzaink, az adatainkból készült törzskönyvi kartotékok tartalmaznak ró-lunk. S ha a végsőig eljutva azt is kérdésessé tesszük: vajon van-e a személyiségnek egységes belső magva, egyetlen integráló pont köré szervezett karaktere, ugyanolyanok vagyunk-e otthon, a háztartás falai védelmében, mint a politikában, vagy épp az üzlet és a gazdálkodás színterein stb., akkor jutunk el a biográfus igazi dilemmájához. Ahhoz tudniillik, hogy a jelenben élő biográfus (re)konstruálhatja-e egyáltalán valaha azt a bonyolult összevisszaságot, amelyet a személyiség (nagy vagy kicsi, egyre megy) maszkja takar. Vagy éppen az egyetlen lehetséges álláspont a szociológus Bourdieu provokatív kijelentése, miszerint biográfiát írni „illúzió”.²⁷

Hiszcn nyilvánvalóan nem csak a Monarchia lakóira igaz Musil megállapítása *A tulajdonságok nélküli emberben*. Szerinte „bármely ország lakóinak legalább kilencféle karaktere van: foglalkozási, nemzeti, állami, osztály-, földrajzi, nemi, tudatos, tudattalan és még egy személyes jellegű is talán; az állampolgár egyesíti magában valamennyit, azok viszont feloldják őt, aki tulajdonképpen nem más így, mint e kis csermely vájta, vízgűjtő teknő, amelybe belecsörgedeznek; amelyből újra kilépnek, hogy más patakocskákkal egyetemben most már egy másik vízgűjtő teknőt töltsenek fel.” Hozzáteszi: „tehát földünk minden lakójának van még egy tizedikféle karaktere is, jelesül: a kitöltetlen terek passzív képzelete; ez a tizedik azután mindent megenged nekünk, csak egyet nem: hogy komolyan vegyük, amit a többi legalább kilenc karakter tesz, vagy ami ezekkel történik; más szóval éppen azt, aminek őt magát kellene kitöltenie.”²⁸ Bármily kilátástalan szétszórtságot tár Musil megjegyzése a biográfus elé, ez utóbbi, „kitöltetlen tér” szabadon hagyásával végső soron megnyitja a lehetőséget az életrajzíró számára (is). Ennek fényében az életrajz – mondhatjuk – *par excellence* történetírói feladat (persze Pantheon nélkül inkább, mint azzal); a politika (és a politikatörténet) szolgálócénya szerepétől megszabadulva végül a biográfuson áll, hogy mit tart fontosnak a történelem makroszintjéről beemelni az egyén mikrovilágába, miként tudja a sokszálú társadalmi háló csomóiba kötözött alak cselekedeteit, mozgatórugóival együtt kibogozni. S a szórványos vagy hiányzó nyomokat lélektani, szociológiai, ne adj isten, politikatudományi ismeretekkel, vagy ami szintűgy nem árt, fantáziával pótolni.

Hogy képszerően is érzékelhető legyen álláspontunk (s egyúttal a bevezető kérdéseihez is visszakanyarodjunk): eljuthat-e a történetírás valaha a Halász Gábor által vizionált „tabló” mélység-élességéig, ahol a főalakok mellett hovatovább az epizodistáknak (a hatalom árnyékában élőknek és a távoli irtásföldet túróknak egyaránt) nemcsak arcélük, hanem egyéni arc-kifejezésük, sőt tekintetük lehet? Vagy ez csak a művészi megjelenítés számára kínálózó káprázat? Ez az ezredforduló történetírásának igazi dilemmája, ami pusztán biográfiai problémaként is túlmutat a „rég” és „újabb” históriák horizontján.

²⁶ Erre a „végső” kérdésre lásd például Hanák Gábor – Kövér György: *Biográfia és Oral History*. című előadásának általam írt befejező részét „Emlékezet, dokumentum és a történelmi tény” alcím alatt. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerkesztette: Valuch Tibor. Budapest, 1995. 98-100.

²⁷ Bourdieu, Pierre: *L'illusion biographique* című cikkét idézi Levi 1326.

²⁸ Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*. Fordította: Tandori Dezső. Pozsony, 1995. I. 37. Erre az idézetre a Losonczy Géza életrajz szerkesztése közben E. Bártfai László hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.